

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 4-5 (60-61),
STR. 825-836

RECENZIJE
I PRIKAZI

Max Weber SOCIOLOGIJA RELIGIJE

Kruzak, Zagreb, 2000., 248 str.

U svojoj Biblioteci *Societas* Naklada Kruzak objavila je prijevod V. poglavlja kapitalnog djela Maxa Webera *Privreda i društvo*, kao zasebnu knjigu pod naslovom *Sociologija religije* (naslov originala *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriss der verstehenden Soziologie, Kapitel V. Religionssoziologie*). Knjigu je preveo Boris Hudoletnjak koji je napisao i pogovor *Max Weber i pitanje racionalnosti*. Iako istraživanje religija u Weberovu opusu nije bilo primarno područje njegovog interesa, zasigurno se može reći da je u okviru sociologije religije njegovog *Protestantska etika i duh kapitalizma*, uz Durkheimove *Elementarne oblike religijskog života*, kamen temeljac sociološkog pristupa proučavanja religija i njihovih konzekvencija. Ako je *Protestantska etika i duh kapitalizma*, između ostaloga, bilo jedno od prvih empirijskih istraživanja u tom području, knjiga *Sociologija religije* je nedvojbeno jedan od prvih sveobuhvatnih teorijskih priručnika koji sustavno obrađuje i sociološki operacionalizira sve najvažnije pojmove religijske problematike. Nažalost, ovo poglavlje je ostalo u sjeni poznatijih i citiranih djela *Privrede i društva*, posebice onih koja primjerice obrađuju teoriju birokracije i tipologiju ljudskoga djelovanja. Stoga ovaj prijevod, objavljen kao zasebna knjiga, osim što popularizira Weberovu ostavštinu svakako pridonosi proširenju teorijskoga fundusa sociologije religije kao područja akademske sociologije uopće. Knjiga je podijeljena u dvanaest poglavlja koja će se ukratko prikazati.

U prvom poglavlju *Nastanak religija* autor razrađuje temeljni sociološki pristup religijskoj fenomenologiji u sljedećim temama: prvobitna ovostranost religiozno ili magično motiviranoga djelovanja u zajednici, vjerovanje u duhove, nastanak "nadosjetilnih" moći, naturalizam i simbolizam, svijet bogova i funkcijski bogovi, kult predaka i kućno svećeništvo, politički udruženi bogovi i lokalni bogovi, monoteizam i svagdašnja religioznost, univerzalizam, monoteizam i primoravanje bogova te magija i bogoslužje. Već na početku jasno ističe da "...mi uopće nemamo posla s 'biti' religije već određenim uvjetima i učincima određene vrste djelovanja u zajednici, razumijevanje koje se i ovdje može dosegnuti tek iz subjektivnih doživljaja, predodžbi i svrha pojedinaca – iz smisla." Upravo takav pristup je zapravo Weberova definicija sociologije religije, a on ga izvodi iz svoje opće poznate teorije racionalizacije, tj. tipologije djelovanja. Stoga je za njega religiozno, pa čak i magijsko djelovanje "u najmanju ruku relativno racionalno djelovanje: kao što trljanje vabi iskru iz drveta, tako magična mimika znalca vabi kišu iz neba", što je također svagdašnje svrhovito djelovanje, tim više što su i te svrhe pretežito ekonomijske. Upravo takva, zapravo racionalna i ovozemaljska, svrha je, prema Weberovu mišljenju, glavna zadaća religije kao nadasve ljudskoga fenomena uopće. A taj pristup je osnova njegovog modela sociologije religije. Izveden iz tog modela, njegov ključni pojam jest religiozno djelovanje, što on definira kao uređivanje odnosa između čovjeka, tj. duše, s nadnaravnim moćima, tj. "bogovima" i "demonima". No, kako se komunikacija s nadnaravnim može ostvariti samo pomoću simboličkih čina, Weber uvodi i pojam simboličkoga djelovanja kao temeljnog obilježja religijskoga djelovanja uopće, bez obzira na to je li riječ o animističkom plesu za oslobođenje od opsjednutosti ili egzorcističkom obredniku. Ono što je još potrebno spomenuti u prvom poglavlju je autorov evolucionistički prikaz razvoja poimanja Boga, jer, kako naglašava, npr. u Vedama, bogovi imaju različnu i naturalističku esen-

ciju, ali se njihovo djelovanje očituje primjerice u vatri i još nisu nalik ljudima, kao primjerice u Panteonu u kojem bogovi, osim što imaju antropomorfizirajuću osobnost, posjeduju razgraničene međusobne kompetencije i obavljaju različite funkcije. Tek starozavjetni Jahve postaje "politički" Bog, kao preteča univerzalnoga i internacionalnoga svjetskog Boga. Weber povlači paralele između povijesno-političkog razvoja pojedinih naroda ili drevnih civilizacija i razvoja poimanja uloge kakvu je za pripadnike Bog imao u njihovu osobnom i zajedničkom životu.

U kraćem, drugom poglavlju *Čarobnjaci – svećenici* on definira svećenike kao one funkcionare po zanimanju koji sredstvima štovanja utječu na "bogove", što je u opreci sa zanimanjem čarobnjaka koji magičnim sredstvima primoravaju "demoni", s tim da svećenici ujedno djeluju u službi podržavljene socijalne udruge koje mu drago vrste, dakle kao njezini namještenici ili organi i, naposljetku, u interesu svojih članova, a ne kao čarobnjaci koji obavljaju slobodno zanimanje. Dakle, svećenici su vezani uz neku konkretnu zajednicu te su i oni, kao takvi, u funkciji općega dobra. Ono što je u ovom poglavlju osobito weberijansko jest svakako pojam racionalizacije koji i ovdje autor uvodi kao glavni kriterij razlikovanja ta dva poziva: čarobnjaštvu i kultovima bez svećeništva upravo nedostaje racionaliziranje metafizičkih predodžaba i specifično religiozna etika.

U sljedećem poglavlju razmatra pojam Boga, religioznu etiku i tabu. U prvotnom razvoju, antropomorfizirajući bogovi i demoni nisu ni sveznajući, ni svemoćni, a ni vječni. Njihova moć ponajprije je ovisila o uspjehu koji su ostvarili u pojedinoj potrebi onih nad kojima vladaju. Ipak, pojavom Panteona javlja se i specijaliziran

bog za "pravosuđe" u kojem Weber vidi korijen za kasniju etičku kvalifikaciju božanstva: to je u Indiji Varuna, Maat u Egiptu te Lykos, Dike, Temida ili Apolon u antičko doba, iako navedeni nipošto nisu najmoćniji. Ovdje autor navodi glavne društveno-povijesne razloge pojačanih etičkih zahtjeva prema bogovima, a to su: (1) rastuća moć i zahtjevi za kvalitetom srednoga pravosuđa unutar velikih pomirenih političkih udruga; (2) sve veći opseg racionalnoga shvaćanja prirodnozakonitoga zbivanja svijeta kao na trajan način smisleno uređenoga kozmosa, uvjetovanoga meteorološkijskim orijentiranjem privrede; (3) rastuće reglementiranje novih vrsta ljudskih odnosa pomoću konvencionalnih pravila te sve veće značenje uzajamne ovisnosti ljudi o unutarnjem pridržavanju tih pravila i (4) rastuće socijalno i ekonomijsko značenje pouzdanosti dane riječi – drugim riječima, rastuće značenje etičkoga vezivanja pojedinca uz kozmos "dužnosti" koje njegovo ponašanje čine uračunljivim. Međutim, ističe Weber, već je u totemizmu postojao određeni sustav regulacije – tabu, što je podrazumijevalo specijalno magijski uvjetovane zabrane kojima se osiguravaju brojni socijalni i ekonomijski interesi: zaštita šuma i divljači, osiguranje oskudnih zaliha u vremenima skupoće od neekonomične potrošnje, stvaranje zaštite vlasništva, osiguranje zajedničkoga ratnog plijena od individualne pljačke, seksualno i osobno razdvajanje staleža u interesu čistoće krvi ili održavanja staleškoga prestiža.

U četvrtom, petom i šestom poglavlju obrađuju se sljedeće teme: poziv "proroka", pojam župe i funkcije "svetoga znanja", propovijedi te dušebrižništva. Poziv proroka Weber stavlja u opreku prema čarobnjaku, ali i prema svećeniku, i definira ga kao osobnog nositelja karizme koji snagom svoje misije naviješta neki religiozni nauk ili neku božansku zapovijed, bez obzira na to naviješta li nanovo neku staru Objavu ili namjerava donijeti sasvim novu Objavu te nevezano s tim hoće li iz njegova naučavanja izrasti nova zajednica. Dakle, on može biti utemeljitelj religije ili obnovitelj religije, a njegov autoritet je u osobnoj karizmi, a to je kod svećenika nje-

gova služba i društvena uloga. Glavna je razlika u nenaplativosti proročkoga poziva – prorok propagira ideju radi nje same, što u čarobnjaka i svećenika nije tako. Kada prorok ili njegovi učenici započnu trajno osiguravati ekonomsku egzistenciju na jednom području i monopolizirati pravo na dijeljenje milosti, nastaje župa kao religiozna općina, čime započinje trajno podružljavanje pripadnika s čvrstim pravima i obvezama. Učenici ili sljedbenici proroka postaju tada mistagozi, učitelji, svećenici ili dušobrižnici čije je djelovanje ponajprije namijenjeno zajednici laika. A s vremenom svećenstvo sistematizira sadržaj proroštva ili svetih predaja u smislu kazuističko-racionalnoga raščlanjivanja i adaptiranja na misaone i životne navade vlastita sloja i laika kojima vlada te tako nastaje pojam svetoga znanja. I u tome Weber vidi okvir iz kojega se razvijaju propovijed (kolektivno poučavanje o religioznim i etičkim stvarima) i dušebrižništvo (religiozna njega pojedinaca) kao glavne službe svećeničkoga staleža.

U sedmom poglavlju *Staleži, klase i religija* autor analizira odnos religija i društvene strukture u povijesti. Općenito, želi reći da su pripadnici različitih klasa i staleža nastojali interpretirati religijski poruku na način koji je najviše odgovarao njihovim interesima. Tako, primjerice, seljaštvo kao sloj koji je sudbinski vezan uz prirodu i ovisan o organskim procesima više nego o racionalnom sistematiziranju lako postaje sunositeljem neke religioznosti. Stoga narodna religioznost i ne treba etičko racionaliziranje u čemu Weber vidi korijen buduće opreke tradicije i modernizacije. Ratničko plemstvo i feudalne sile su staleži koji ne postaju lako nositeljima racionalne religiozne etike, jer njihovo vođenje života nipošto nije blisko s mišlju neke dobrotive providnosti niti s mišlju sustav-

nih etičkih zahtjeva nadsvjetskoga Boga, a pojmovi poput grijeha, izbavljenja i poniznosti ne samo da su daleko od osjećaja dostojanstva svih političkih vladajućih slojeva, već ga, kaže on, i izravno vrijeđaju. Tu napetost pomiruje koncepcija ratnika za vjeru koja u islamu poprima obilježje svetoga rata, ili u kršćanstvu križarskoga rata, u kojima su nevjernici neprijatelji Božji koje je potrebno iskorijeniti ili konvertirati. Prihvaćanje etički racionalne religioznosti autor pripisuje samo "gradosjedilačkim" slojevima, trgovcima i obrtnicima, što je prisutno još kod starih Židova, a naziva to i građanskom religioznošću koja svoj vrhunac doživljava upravo u protestantizmu. Njihovoj ekonomskoj egzistenciji je bliska misao da je poštenje njihov vlastiti interes te da marljiv rad i ispunjavanje dužnosti dobivaju svoju nagradu. Donje slojeve, tj. negativno privilegirane – od starovjekovnih robova do modernoga proleterijata, odlikuje većinom indiferencija ili odbijanje religioznosti. Intelektualci kroz povijest su skloniji nenarodskim i etički racionalnim religioznostima u kojima je Bog nadosoban i u kojima vlada nadbožanski etički poredak kozmosa i egzemplarno izbavljenje. U specifičnom položaju su žene: one su sklonije svim nemilitarističkim i nepolitičkim proroštvima, a njihov utjecaj pojačava emocionalnu, Weber će reći histerijski uvjetovanu, stranu religioznosti.

U osmom, devetom i desetom poglavlju razmatra probleme teodiceje, izbavljenja ili ponovnoga rođenja te putove izbavljenja i njihova utjecaja na način života. Najprije analizira monoteističku ideju Boga, mesijansku eshatologiju, vjeru u onostranost, providnost, odmazdu i predestinaciju te iznosi različite pokušaje rješavanja problema nesavršenosti svijeta. Glavna osobina svakoga etičkog Boga je da je on nužno opremljen apsolutnom nepromjenjivošću, svemoći i sveznanjem. No, jedan od ključnih problema u prihvaćanju ideje Boga općenito jest u nespojivosti Božje providnosti s nepravednošću i nesavršenošću socijalnoga poretka. Rješenje nudi, tvrdi Weber, upravo mesijanska eshatologija: eshatologijski događaj je tada političko i socijalno preoblikovanje ovostranosti. Specifi-

čan sadržaj "onostranoga" izbavljenja može značiti slobodu fizičkih, duševnih ili socijalnih patnja zemaljskoga opstanka ili pak oslobođenje od besmislene uzburkivosti i prolaznosti života, od neizbježne osobne nesavršenosti i neznanja. Npr. za Židove je izbavljenje ponajprije značilo političko oslobođenje iz egipatskoga odnosno rimskoga sužanjstva, dok Isus Krist snagom Duha Božjega oslobađa od ropstva grijeha, od ljudske grubosti i tjeskobe te započinje Kraljevstvo Božje već ovdje na zemlji. A proces čišćenja, tj. postajanja svetim je sažet u pojmu ponovnoga rođenja, što za Webera znači odjednom nadošću preobrazbu uvjerenja (metanoi). No, ono što njega kao sociologa ponajviše interesira je utjecaj različitih putova izbavljenja na način života. Osnovni elementi svakoga izbavljenja su: ritualni čin (npr. sakramenti), socijalni učinci (djela ljubavi prema bližnjemu) i samousavršavanje (mističko prosvjetljenje ili etičko preobraćenje). U svakom slučaju, bilo da je riječ o budističkom redovniku, đainističkom kontemplativcu, pasivnom ranokršćanskom mučniku, asketskom protestantu, farizejskom židovu ili virtuozu akozmičke dobrote poput svetog Franje, svaki put izbavljenja ima dva aktera: Boga kao darivatelja milosti i čovjeka koji odgovara na taj dar i počinje se ponašati kao drugi put rođeni. Tek u tome i nakon toga stvara se zajednica onih koji su prošli sličan put. Naglašavajući važnost plodova, tj. učinaka tog izbavljenja već ovdje na zemlji, Weber zaključuje da oni zapravo u svojoj srži sadrže vrlo racionalni karakter, jer s vremenom postaju praktična norma ili čak institucija. No, nasuprot etičkoj tj. racionalnoj religioznosti on ističe vjeru, tj. vjerničku religioznost koja počinje od Abrahamova povjerenja u Božje obećanje, što nema veze s neakvim intelektualnim držanjem istinitosti dogma.

Credo quia absurdum est srž je i vjere Isusove i Pavlove, prisutne u Isusovim pripodobama o tome da su djeca i siromašni duhom, a ne znalci i mudraci, oni kojima je dana karizma vjere u Boga. Stoga je, zaključuje autor, vjernička religioznost potpuno antiracionalna.

U jedanaestom poglavlju analizira odnos religiozne etike i "svijeta", a u posljednjem dvanaestom, odnos kulturne religije i "svijeta". Ukratko, religioznost izbavljenja o kojoj je govorio u prethodnim dijelovima postaje pounutrenjem "etika uvjerenja" čime se stvara napetost u odnosu na "svijet", što se očituje i kao napetost između religiozno-etičkog i ekonomskog racionaliziranja života (primjer je religiozno odbijanje uzimanja kamata). U jedanaestom poglavlju obrađuje se i odnos religioznosti i seksualnosti, pri čemu Weber naglašava da se treba držati sociološki relevantne crte, tj. praktične religijske funkcije seksualnosti: od uloge orgija u animističkim i magičnim predodžbama do karizmatičke apstinencije redovnika i trajnog celibata svećenstva. U posljednjem poglavlju autor najprije razmatra judaizam kao "svijetu okrenutu" i prilagođenu religiju: njegova su obećanja ovostrana obećanja, a kontemplativni i asketski bijeg iz svijeta je iznimna pojava u židovskom Zakonu. Nadalje, uspoređuje ponašanje katolika, židova i puritanaca prema stjecanju: katolik stroge vjere je u poslovnome životu na granici kršenja papinske konstitucije; pobožan židov dospijeva u položaj koji je protuzakonit i tradicionalno nedopušten; pobožan puritanac je, naprotiv, djelovao s najboljom savješću i time legitimirao sebe pred sobom i u krugu župe (što je Weber već prethodno detaljno razradio u *Protestantskoj etici i duhu kapitalizma* u općepoznatom pojmu pozivne etike asketskoga protestantizma). Međutim, zaključuje Weber, "nagon za stjecanjem" kod puritanca nije nimalo veći u odnosu na indijskog, kineskog ili islamskog trgovca, naprotiv: baš je racionalno etičko sputavanje "bjesnila za dobitkom" ono specifično za puritanizam.

Kad čita ovu knjigu, čitatelju koji ima barem temeljni uvid u sociološki opus Maxa Webera zasigurno se nameće dojam

Weberove teorijske dosljednosti. Primjenjujući svoj model racionalizacije i na području religije, on uspijeva analizirati i komparirati društvene dimenzije religija i religioznosti ne ulazeći u vrijednosne prosudbe i (dis)kvalifikacije, bilo da je riječ o magijsko-animističkim konceptima ili o puritanskoj etičkoj religioznosti. Njegov implicitni zaključak mogao bi se formulirati ovom rečenicom: i religijsko je djelovanje u srži racionalno djelovanje, iako se ponekad služi iracionalnom metodologijom, a racionalnost se očituje u cilju religijskoga djelovanja ili u krajnjim učincima koji se postižu u određenom društvu, bez obzira na to na kojem povijesnom stupnju razvoja ono bilo. Na kraju knjige prevoditelj Hudoletnjak posvećuje pogovor upravo Weberovu poimanju racionalnosti, smatrajući da u svim svojim povijesnim likovima racionalnost nije nipošto nešto "samorazumljivo" te zaključuje da su riječi "ratio" i "racionalnost" sudbinske riječi zapadne povijesti, bilo da ih tumačimo kao rezultat čiste kontingencije, kao povijesni zakon, ili kao nadljudski naum.

Krešimir Peračković

Bože Vukušić TAJNI RAT UDBE PROTIV HRVATSKOGA ISELJENIŠTVA

Klub hrvatskih povratnika iz iseljeništva,
Zagreb, 2002., 520 str.

U izdanju Kluba hrvatskih povratnika iz iseljeništva nedavno je izašla knjiga *Tajni rat Udbe protiv hrvatskoga iseljeništva* autora Bože Vukušića. Knjigu je hrvatska javnost vr-

lo brzo prihvatila (za nepunih je tri mjeseca doživjela drugo izdanje), a u navedenom razdoblju na ljestvicama čitanosti neprekidno zauzima najviša mjesta. Knjiga obrađuje događaje iz suvremene hrvatske povijesti, tj. događaje nakon završetka Drugoga svjetskog rata i uspostave nove jugoslavenske zajednice. Djelovanje komunističkoga sustava protiv hrvatskoga političkog iseljeništva i nakon raspada navedene zajednice i dalje potiče brojna pitanja i izaziva kontroverzije i polarizirane stavove u javnosti. Valja naglasiti činjenicu da su se i u doba druge Jugoslavije na tržištu pojavljivale knjige koje su problematizirale položaj i ulogu hrvatskoga iseljeništva, ali o radikalnim reakcijama jugoslavenskih vlasti prema iseljeničkim političkim organizacijama u domovini vrlo se malo znalo. Poglavito stoga što je režim prikrio represivno djelovanje UDBE te svjesno dezinformirao javnost prikazujući te zločine kao političke obračune unutar iseljeništva. Nedostatak sustavnih istraživanja cjelokupnoga društvenog života hrvatskoga iseljeništva i različitih interpretacija događaja iz hrvatske suvremene povijesti, uključujući i prešućivanje i skrivanje činjenica o metodama rada UDBE, o kojima Vukušić u knjizi jasno i nepristrano progovara, zasigurno jest i u činjenici što je ova zanimljiva tema u domovini sustavno zanemarivana.

Autor je, na temelju prikupljene arhivske građe u domovini i u iseljeništvu, kao i mnogobrojnih znanstvenih, stručnih i novinskih elaborata i članaka te vrlo vrijednih svjedočanstava izravnih sudionika događaja, uspio predstaviti dosada nepoznate i krivo interpretirane činjenice o hrvatskom političkom iseljeništvu. Možda su ponajbolju ocjenu Vukušićeve knjige dali prof. dr. Ivan Čizmić iz Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar i mr. Marin Sopta, ravnatelj Hrvatskoga centra stratejskih istraživanja kada su istaknuli: "Čitatelji Vukušićeve knjige moći će, na osnovi neospornih činjenica, prvi put saznati cjelovito o ovoj možda najcrnijoj stranici iz prošlosti socijalističke Jugoslavije" odnosno "Vu-

kušić prilazi ovoj temi bez emocija, strasti, mržnje ili poziva na linč ili osvetu, naročito prema još živućim plaćenim UDBINIM ubojicama Hrvata u iseljeništvu. Pisac samo iznosi gole činjenice o postojanju jedne takve zloglasne organizacije čiji je primarni cilj bio da sačuva totalitarni režim jedne države i ideologije, u ime koje su ubijani nevini ljudi i hrvatski rodoljubi."

Knjiga Bože Vukušića podijeljena je u četiri poglavlja koja su naslovljena: *Političko organiziranje hrvatskoga iseljništva* (str. 7-105), *Nastanak, ustroj i rad jugoslavenskih tajnih službi* (str. 105-201), *Napad na hrvatske političke iseljenike* (str. 201-391) i *Bruno Bušić-simbol nacionalnog otpora* (str. 391-463). Izdavač Klub hrvatskih povratnika iz iseljništva potrudio se u knjizi predstaviti mnoštvo slikovnog materijala, uključujući preslike izvornih dokumenata koji zorno svjedoče o bestijalnosti metoda UDBE pri obračunu s hrvatskim političkim iseljeništvom. Uz dosada navedeno, knjiga sadržava predgovor, pogovor i bilješku o piscu iz pera dr. sc. Josipa Jurčevića, Josipa Jovića i prof. dr. Ante Laušića.

Bože Vukušić i sam je žrtva progona jugoslavenske tajne policije, jer je, na temelju UDBINIH informacija, osuđen na strogu zatvorsku kaznu od njemačkih državnih organa. Tri godine proveo je u samici, a do oslobođenja iz zatvora i povratka u domovinu ukupno je u zatvoru proboravio sedam godina i osam mjeseci. I nakon njegova povratka u domovinu 1990. godine tajne jugoslavenske službe nisu mirovale. Agenti KOS-a dva su ga puta bezuspješno pokušali oteti. Nakon povratka u domovinu aktivno se uključio u njezinu obranu. Pri završetku Domovinskoga rata započinje obnašati više odgovornih dužnosti, među ostalima i u *Komisiji za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava*. U toj ko-

misiji Vukušić je zadužen za prikupljanje podataka o žrtvama terora UDBE nad hrvatskim političkim iseljeništvom.

U uvodnim napomenama prvoga poglavlja autor iznosi opći pregled hrvatskih ekonomskih i političkih migracija u preoceanske i europske zemlje koje su započele krajem XIX. stoljeća. Osvrćući se na prve pojave političkoga organiziranja u iseljeništvu, spominje kako su u SAD-u prije Drugoga svjetskog rata djelovale dvije organizacije, HSS i Hrvatski domobran. Prva je promicala ideje seljačkoga pokreta braće Radić, a druga ideje dr. Ante Starčevića. Poslijeratne političke migracije hrvatskoga stanovništva Vukušić dijeli na dvije veće i utjecajnije skupine – na političku emigraciju nakon propasti NDH i tragičnih zbivanja na Bleiburškom polju te političko iseljništvo koje je nastalo nakon propasti Hrvatskoga nacionalnoga pokreta 1971. godine. Upravo će te dvije skupine, kako ističe autor, znatno pridonositi promicanju ideje o potrebi stvaranja samostalne i suverene Hrvatske države, pa je to i glavni razlog represivnoga djelovanja jugoslavenske tajne policije UDBE.

Autor u prvom poglavlju najviše pozornosti posvećuje nastanku i organizacijskoj strukturi hrvatskih političkih organizacija u iseljeništvu. Poglavitvo su zanimljivi mnogobrojni izvorni elaborati, programska i politička načela pojedinih organizacija, ali i svjedočanstva sudionika njihova stvaranja. U knjizi je predstavljen rad deset političkih organizacija hrvatskoga iseljništva vrlo širokoga političkog spektra, pri čemu je posebna pozornost posvećena Hrvatskoj seljačkoj stranci, Hrvatskoj republikanskoj stranci, Hrvatskom narodnom vijeću, Hrvatskom državotvornom pokretu itd. Autor naglašava činjenicu da su te političke organizacije nakon uspostave Republike Hrvatske doživjele bitne promjene, a neke su od njih, primjerice HNV, prestale postojati ili su poslije preustroja nastavile legalno djelovati u domovini.

U drugom poglavlju iznosi najvažnije činjenice o ustroju i radu jugoslavenske tajne policije UDBE, počevši od Uputstva koje je Josip Broz Tito još 1941. godi-

ne izdao partizanskim odredima o sigurnosnim pitanjima. Ipak, do sustavnijega organiziranja i jedinstvenoga djelovanja sigurnosno-obavještajnih služba za cijelo područje na kojem su djelovale partizanske vojne formacije važnije su Titove odluke od 13. svibnja 1944. i 15. kolovoza 1944. godine kojima je osnovano *Odjeljenje za zaštitu naroda* (OZNA) i *Korpus narodne obrane Jugoslavije* (KNOJ). Za prvoga zapovjednika OZNE imenovan je Aleksandar Ranković, a za prvoga načelnika OZNE za Hrvatsku postavljen je Ivan Krajačić-Stevo. Kako ističe autor, upravo će OZNA biti odgovorna za velike zločine nakon formalnoga završetka Drugoga svjetskog rata, tj. za Bleiburšku tragediju i križne putove.

U drugom poglavlju autor prikazuje osnovni ustroj UDBe do 1966. godine. Smjenom Aleksandra Rankovića nakon *Brijunskog plenuma* uslijedila je veća reorganizacija unutar službe, uključujući promjenu imena u *Službu državne bezbednosti* (SDB), odnosno *Službe državne sigurnosti* (SDS). SDB je formalno bio pod upravom Saveznoga sekretarijata unutarnjih poslova (SSUP), a dijelio se na odjele od kojih su sljedeća četiri bili nositelji obavještajnih i kontraobavještajnih djelatnosti: odjel za unutrašnje neprijatelje, odjel za emigraciju, odjel za strane obavještajne službe i odjel za tehnička praćenja i prisluškivanja.

U knjizi su prvi put cjelovito prikazani glavni akti vezani uz rad SDS-a, kao što su: *Pravila Službe državne sigurnosti*, donesena na prijedlog SSUP-a 30. siječnja 1967. godine, i *Jedinstvena načela o primjeni sredstava i metoda u vršenju poslova državne sigurnosti*. Načela su dokument tri ministarstva Saveznoga izvršnoga vijeća, SSUP-a, SSNO-a, i SSIP-a, a odluka je stupila na snagu 4. veljače 1975. godine. *Odluka o poslovima državne sigurnosti koje obavljaju po-*

jedini savezni organi dokument je koji je usvojio SIV 5. veljače 1975. godine. *Uputa o dokumentaciji i evidenciji organa sigurnosti i vojne policije u oružanim snagama SFRJ* usvojena je od strane SSNO-a 27. veljače 1980. godine. U nastavku poglavlja autor donosi dijelove iz dva elaborata KOS-a i UDBe, nastalih tijekom 1987. i 1989. godine, u kojima je služba iznijela procjene stanja unutar hrvatskoga političkoga iseljenništva. Posebna zanimljivost u elaboratima jest činjenica da su se jugoslavenske tajne službe najčešće služile skupnim imenom "ustaška emigracija" ili "hrvatska neprijateljska emigracija" što su za njih gotovo istoznačnice. Vidljivo je i to da ne postoji pokušaj dublje analize stanja u hrvatskom iseljeništvu, jer je već u to vrijeme većina članova iseljeničkih političkih organizacija pripadala populaciji rođenoj nakon kraja Drugoga svjetskog rata, a znatan utjecaj na političko iseljeništvu tada su imali i pojedini politički iseljenici koji su se iselili nakon 1971. godine. U elaboratima u kojima se poimenično navode sve glavne hrvatske političke organizacije u iseljeništvu pridodana je i Rimokatolička crkva. Također su pridodani i ugledni pojedinci iz domovine, sudionici Hrvatskoga nacionalnoga pokreta 1971. godine, koji su u inozemstvu promicali hrvatske nacionalne interese.

Vukušić je u prvom poglavlju zabilježio i brojna svjedočanstva pojedinih pripadnika i suradnika UDBe o metodi i načinu rada unutar službe pri planiranju i izvršenju pojedinih akcija. Valja istaknuti činjenicu da se dio službe u tijeku osamdesetih godina odvaja od kontrole središnjih jugoslavenskih vlasti i stavlja u izravnu službu velikosrbijanskih interesa, pri čemu obilato rabi pomoć Beogradskoga kriminalnoga okružja. Ipak, većinu tajnih operacija protiv hrvatskoga političkoga iseljenništva izvodili su "operativci" hrvatske UDBe iz Zagreba, Splita, Rijeke i Osijeka, pa je ta služba i izravno odgovorna za mnoge likvidacije i napade u iseljeništvu.

U trećem poglavlju knjige autor iscrpno prikazuje brojne teške i za mnoge iseljenike tragične napade UDBINIh age-

nata, uz brojna prikupljena svjedočanstva žrtava nasilja te organizacije. Na početku poglavlja naveden je popis podataka o ubojstvima i otmicama 107 hrvatskih političkih iseljenika, a u nastavku su opisani pojedini napadi, od prvoga ubojstva dr. Ivana Protulipca, 31. siječnja 1946., do neuspjelog atentata na Nikolu Štedula 19. listopada 1988. godine. Autor je u poglavlju izdvojio i predstavio samo najteže zločine, i po metodi izvršenja i po posljedicama. Poglavitito su tragični napadi izvedeni na Josipa Oreča i Stjepana Đurekovića koje su plaćeni ubojice UDBE, nakon što su ih ubili, masakrirali sjekirama. Također treba izdvojiti i sličnost UDBINE metode planiranja i izvršavanja atentata na Nahida Kulenovića te pokušaj ubojstva obitelji Deželić s navedenim ubojstvom Đurekovića u Njemačkoj, kao i pokušaj ubojstva Nikole Štedula u Velikoj Britaniji. Zločin agenta UDBE u svojem vrlo upečatljivom svjedočanstvu opisala je Marijana Deželić Kulenović koja je prigodom toga neuspjelog atentata zadobila teške tjelesne ozljede. Ipak, možda je najtragičnija sudbina trogodišnje Dinke Domačinović, preminule od posljedica teškoga ranjavanja zadobivenih prigodom eksplozije podmetnute bombe u prostorijama *Hrvatskoga doma* u Buenos Airesu 1960. godine. Autor navodi i nekoliko napada na bivše dužnosnike iz NDH, ali u knjizi osobama ratnoga vremena nije posvećen znatniji prostor, osim što je u drugom poglavlju, u kojem je obrađena tema ustroja i rada UDBE, prikazano svjedočanstvo o organizaciji ubojstva ustaškoga pukovnika Vjekoslava Luburića u Španjolskoj.

U posljednjem poglavlju knjige *Tajni rat Udbe protiv hrvatskoga iseljništva* autor se posebice posvetio sudbini velikoga hrvatskoga domoljuba i branitelja ideje slo-

bodne Hrvatske, Ante Brune Bušića. Poglavlje je već ranije predstavljeno javnosti kao dio knjige koju je Bože Vukušić napisao u suradnji s dr. Josipom Jurčevićem i dr. Vladom Šakićem. Autori su u toj knjizi posebice skrenuli pozornost na Bušićevu ulogu u promicanju hrvatskoga nacionalnog identiteta i njegovu ideju povezivanja domovinske i iseljene Hrvatske. Upravo u prilogu Bože Vukušića o životu, političkom i društvenom djelovanju Brune Bušića uočena je dalekosežnost Bušićevih ideja koje su svoju punu implementaciju doživjele uspostavom samostalne Hrvatske. Kraj šezdesetih i početak sedamdesetih njegovo je najplodnije razdoblje u kojem je potaknuo pitanje istraživanja i znanstvenoga valoriziranja broja žrtava Drugoga svjetskog rata, ali i brojna pitanja društvenoga i gospodarskoga položaja hrvatskoga naroda u drugoj Jugoslaviji. U isto vrijeme Bušić postaje jednim od vodećih ljudi *Hrvatskoga nacionalnoga pokreta 71*. Vukušić ističe da nepokolebljivost i upornost te sadržaj znanstvenoga i stručnog Bušićeva djelovanja privlači pozornost jugoslavenske tajne policije, pa ga oni stavljaju na vrh liste opasnih osoba. Nakon sloma nacionalnoga pokreta, među prvima je osuđen i zatvoren. Poslije izlaska iz zatvora onemogućeni su mu svi oblici društvenoga djelovanja. Istodobno agenti UDBE nad njim provode stalan nadzor. Nakon brutalnoga napada, koji su smišljeno potaknuli, Bušić odlučuje rad nastaviti u hrvatskom političkom iseljništvu. Vrlo brzo prihvaćen je od vodećih ljudi unutar političkoga iseljništva, poglavito jer su njegovi domovinski radovi bili bliski idejama koje su zastupale iseljeničke političke organizacije. Bušić će iseljenici postaviti i na odgovorne dužnosti u *Hrvatskom narodnom vijeću*, organizaciji čija je zadaća bila pokušaj zajedničkoga rada brojnih manjih političkih subjekata s ciljem što jačega promicanja hrvatskih nacionalnih interesa u svijetu. Zbog uloge i utjecaja na iseljništvo UDBA će donijeti odluku o njegovome smaknuću koje će izvršiti plaćeni ubojice u Parizu, 16. listopada 1978. godine.

U nastavku poglavlja izneseni su manje poznati događaji koji su uslijedili nakon uspostave Republike Hrvatske, tj. tijekom provođenja istrage i suđenja o ubojstvu Brune Bušića za koje se osnovano sumnjivalo bivšega suradnika i atentatora UDBe Vinka Sindičića. Valja istaknuti i vrijedno svjedočanstvo gospodina Andrije Popovića, autora dokumentarnoga filma o životu Brune Bušića, u kojem su zorno prikazani utjecaji vodećih političkih pojedinaca u ostvarivanju toga filma. Upravo u ta dva primjera Vukušić pokušava upozoriti koliko su i danas duboke veze suradnika UDBe s dijelom političkoga i policijskoga okružja. Iako su, u okviru službene istrage, prikupljene indicije o Bušićevu ubojici, istražna i sudbena tijela Republike Hrvatske nisu tome posvetila dostatnu pozornost. Indikativna je i činjenica da vodeći djelatnici hrvatske UDBe, bilo da su misteriozno skončali živote tijekom devedesetih godina, bilo da se i danas nalaze u službi, nisu bili podrobno ispitani, pa su počinitelji i nalogodavci zločina nad Bušićem i dalje ostali nedostupni hrvatskom pravosuđu.

Na kraju valja reći kako će knjiga *Tajni rat Udbe protiv hrvatskoga iseljništva* autora Bože Vukušića zasigurno pridonijeti boljem upoznavanju čitatelja s metodama i posljedicama UDBINIH operacija protiv hrvatskoga iseljništva. Knjiga bi trebala potaknuti i znanstvenike da se u većoj mjeri posvete proučavanju tih, manje poznatih, događaja iz hrvatske političke povijesti XX. stoljeća. Poglavitno bi se trebala ispraviti nepravda prema hrvatskom iseljništvu, jer su se temama iz iseljničke povijesti, kulture i društva dosada u nas bavili samo pojedinci, često zbog ideoloških razloga prilazeći temama selektivno, pa nije ni čudo što o iseljništvu kolaju mnogobrojni stereotipi bazirani na nepro-

vjerenim činjenicama. Navedenu tvrdnju potvrđuje i činjenica da sustavnih istraživanja političkoga organiziranja i rada hrvatskoga iseljništva gotovo i nema, a djela koja se pojavljuju na tržištu pripadaju većinom memoarskoj ili publicističkoj literaturi. Većina autora memoaristike nedostatno kritički pristupa prikupljanju, odabiru i interpretaciji prikupljene građe, pa su krajnji rezultati tih djela vrlo upitni. Knjiga Bože Vukušića dobar je publicistički rad, lišen emocionalnih elemenata, pisan gotovo znanstvenim pristupom, s velikim brojem izvornih dokumenata i svjedočanstava. *Tajni rat UDBe protiv hrvatskoga iseljništva*, u nedostatku sustavnijih istraživanja, djelomice popunjava prazninu što pokazuje i velik interes javnosti. Valja se nadati da će autor i ubuduće nastaviti prikupljati građu, kako bismo u bližoj budućnosti mogli pročitati neku njegovu novu knjigu sličnoga sadržaja.

Krešimir Bušić

MANJINSKA PRAVA GRADIŠĆANSKIH HRVATA U REPUBLICI AUSTRIJI

Ministarstvo vanjskih poslova
Republike Hrvatske, Zagreb, 2002., 107 str.

U Ministarstvu vanjskih poslova u Zagrebu 6. svibnja 2002. predstavljena je publikacija *Manjinska prava gradišćanskih Hrvata u Republici Austriji*. Publikacija predstavlja izlaganja s održanoga Okruglog stola u Beču 9. i 10. studenoga 2001. s temom "Manjinska prava gradišćanskih Hrvata u Republici Austriji". Veleposlanstvo Republike Hrvatske u Republici Austriji, Odjel za hrvatske manjine, iseljništvo i useljništvo te Ministarstvo vanjskih poslova Republike Hrvatske bili su organizatori Okruglog stola. Publikaciju su predstavili Tonino Picula, ministar vanjskih poslova Republike Hrvatske, i Dražen Vukov Colić, veleposlanik Republike Hrvatske u Republici

Austriji. Predstavljanju publikacije koja je tiskana dvojezično, na hrvatskom i njemačkom jeziku, prisustvovali su predstavnici Hrvatskoga kulturnog društva u Gradišću. Publikacija sadržava pozdravne govore predstavnika organizacijskoga odbora Okruglog stola Dražena Vukova Colića i dr. sc. Nenada Preloga, pomoćnika ministra vanjskih poslova Republike Hrvatske, te uvodnu riječ ministra vanjskih poslova Republike Hrvatske Tonina Picule. Drugi dio predstavlja tekstovi održani na Okruglom stolu u Beču.

U saveznoj zemlji Gradišće u Republici Austriji već petsto godina žive gradišćanski Hrvati, pripadnici jedne od najstarijih hrvatskih zemalja. Njihova manjinska prava zajamčena su člankom 7. Državnog ugovora o samostalnosti Republike Austrije iz godine 1955. Na ovom Okruglom stolu željelo se vidjeti koliko su ostvarena manjinska prava gradišćanskih Hrvata s obzirom na stupanje na snagu Europske okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina i Europske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima u zemljama članicama Vijeća Europe. Rezultati Okrugloga stola pokazuju da je postavljanjem dvojezičnih natpisa na ulazu u 42 hrvatska naselja u Gradišću sredinom 2000. puno ostvareno, ali da se sada još treba svratiti pozornost na ispunjavanje manjinskog prava gradišćanskih Hrvata na dvojezično školstvo.

Prvu temu Okruglog stola *Ostvarenje manjinskih prava gradišćanskih Hrvata u Republici Austriji od 1991. do 2001.* predstavio je mr. sc. Tihomir Telišman, savjetnik u Odjelu za hrvatske manjine, iseljeničtvo i useljeničtvo Ministarstva vanjskih poslova Republike Hrvatske. Austrijska manjinska politika temelji se uglavnom na Zakonu o narodnim skupinama iz godine

1976. koji je bio kompromisni završetak dugogodišnjega konflikta između koruskih Slovenaca i njemačkih nacionalnih krugova oko "Karntner Heimatdiensta" i koruske zemaljske politike. Kako se zakon pokazao zastarjelim, tijekom 1997. austrijske autohtone manjine prihvatile su Memorandum austrijskih narodnih skupina upućen austrijskoj saveznoj vladi i parlamentu. Iako je Republika Austrija 2001. ratificirala Europsku povelju o regionalnim ili manjinskim jezicima, ona nije gradišćanske Hrvate u Beču priznavala kao dio jedinstvene autohtone hrvatske manjine i isključila sve ostale suvremene ekonomske doseljenike. U skladu s europskim tokovima Austrija je nakon popisa 1991. postavila dvojezične natpise u 42 hrvatska naselja tek 2000. godine. Prema tim natpisima u saveznoj zemlji Gradišće živi 25% pripadnika hrvatske manjine. U istaknutom životu gradišćanskih Hrvata su mediji: novine, hrvatske radijske i televizijske emisije. Tu je i školstvo koje je jedno od važnijih osnova za održanje gradišćanskih Hrvata u današnje vrijeme. Stoga je potrebno održavati i aktivno djelovati na dvojezične manjinske škole kako se ne bi smanjila mogućnost održanja hrvatske nacionalne manjine. Izlagač je izrazio potrebu sklapanja posebnog bilateralnog ugovora za zaštitu manjinskih prava gradišćanskih Hrvata u Austriji te ugovora o kulturno-prosvjetnoj i znanstvenoj suradnji Republike Hrvatske i savezne zemlje Gradišće zato što je Republika Hrvatska trajno zainteresirana za održanje gradišćanskih Hrvata kao hrvatske manjinske zajednice. S druge strane, izlagač je uvidio da ni jedna nacionalna manjina, pa tako ni gradišćanski Hrvati, ne može opstati bez moralne, materijalne i kadrovske potpore matične domovine ili zemlje podrijetla.

Sljedeći je prilog publikacije izlaganje mr. sc. Terezije Stoitsits, zastupnice u Austrijskom parlamentu i predsjednice Odbora za ljudska prava koja je govorila o *Austrijskoj manjinskoj politici i čl. 7. Državnog ugovora* koji ona zove "Magna Charta manjinskih prava u Austriji". Kako je to međunarodni ugovor, poboljšanje stanja ma-

njinskih prava je uvijek moguće. Tim ugovorom Austrija se samo obvezala da će ispuniti konkretne standarde, tj. konkretan minimum, iako on danas ne pokriva sve potrebe manjina u Austriji, jer imenuje samo hrvatsku manjinu u Gradišću i slovensku u Štajerskoj i Koruškoj, a zanemaruje ostale manjine. Prema tome, gradišćanski Hrvati će se i nadalje boriti ne samo za opstanak članka sedmog Državnog ugovora nego i za njegovo ispunjenje, jer po njihovu mišljenju nisu dokraja ispunjena njihova manjinska prava.

Sljedeći je prilog prof. dr. sc. Budislava Vukasa, profesora na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu o *Suvremenim međunarodnim pravilima o zaštiti manjina i položaju gradišćanskih Hrvata*. Prvi ugovor (Ugovor o miru, zaključen u Saint Germainu) koji se bavio zaštitom manjina donesen je u okviru Lige naroda 1919. godine, a odnosio se na veći broj država Sjeverne, Srednje i Južne Europe (uključujući Austriju). Propašću Lige naroda stupaju na scenu Ujedinjeni narodi koji tek 1948. donose Opću deklaraciju o pravima čovjeka te dva ugovora: Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966.) Unutar Ujedinjenih naroda osnovana je (1947.) Potkomisija za sprječavanje diskriminacije i zaštitu manjina. Izrada dokumenta koji bi se bavio samo manjinskim pravima dugo je trajalo, tako da je tek 1992. na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda donesena Deklaracija o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili jezičnim, vjerskim i jezičnim manjinama. Zaštiti manjina pridonose i mnogi dokumenti doneseni u specijaliziranim ustanovama Ujedinjenih naroda, bez obzira na to spominju li se u njima manjine izričito. Nakon kratkih pregovora države sudionice

tzv. Srednjoeuropske inicijative, među kojima su Austrija i Hrvatska, 1994. donijele su *Instrument za zaštitu manjina*. Instrument nije međunarodni ugovor, ali je popis prava manjina u njemu sadržajan. Duga je lista raznovrsnih međunarodnih dokumenata o pravima manjina koji su doneseni u raznovrsnim međunarodnim organizacijama. Pravo države u kojoj živi većina jednog naroda da se zanima za sudbinu manjine svojega naroda i da s njome surađuje potvrđeno je u mnogim dokumentima. To je pravo danas u ovom dijelu Europe puno aktualnije i razvijenije, pa u posljednje vrijeme pojedine države donose zakone o suradnji, pomoći i zaštiti svojih manjina u drugim zemljama.

Četvrti tekst je članak prof. dr. sc. Dietera Kolonovitsa iz Instituta za državno i upravno pravo Sveučilišta u Beču *Pravne i stvarne mogućnosti za obuhvat dvojezičnosti u hrvatskim školama i vrtićima kao u kontaktima s tijelima državne uprave u Gradišću*. U Austriji na području prava za manjinsko školstvo za gradišćanske Hrvate u osnovi vrijede iste odredbe kao za Slovence, a to su čl. 19. Ustavnog zakona o općim pravima državljana, čl. 68. st. 1. Državnog ugovora iz St. Germaina, čl. 7. Državnog ugovora iz Beča i članak 1. Zakona o manjinskoj nastavi u Gradišću iz 1994. S obzirom na sve te zakone još uvijek nije riješeno pitanje školstva za pripadnike hrvatske manjine u Beču.

Sljedeći prilog je tekst mr. sc. Zlatke Gieler, predsjednice kulturnog društva u Gradišću, *Kulturna društva gradišćanskih Hrvata i suradnja s Republikom Hrvatskom*. U svojem izlaganju osvrnula se na rad Hrvatskoga kulturnog društva u Gradišću (HKD), najveće i najstarije organizacije u Gradišću. U daljnjem izlaganju spomenula je sve važnije institucije gradišćanskih Hrvata u Austriji: Hrvatsko štamparsko društvo, Hrvatsko gradišćansko kulturno društvo u Beču, Hrvatski akademski klub, Hrvatski kulturni i dokumentarni centar, Narodnu visoku školu gradišćanskih Hrvata, Društvo za obrazovanje gradišćanskih Hrvata, Znanstveni institut gradišćanskih Hrvata, ZORA, Kulturnu zadrugu i Panon-

ski institut. Autorica je zahvalna što je napokon u hrvatskom veleposlanstvu u Beču zaposlena osoba nadležna za gradišćanske Hrvate te su time poboljšane međusobne razmjene informacija i podataka suradnje Republike Hrvatske i gradišćanskih Hrvata.

Posljednji prilog je izlaganje *Hrvatske manjinske udruge u Beču i jačanje kulturno-prosvjetne suradnje s Republikom Hrvatskom* mr. sc. Franje Schruiffa, pravnika i publicista iz Beča. Autor drži da gradišćanskih Hrvata ima sve više, ali manjinska prava zapravo gotovo i ne postoje. Po popisu iz 1991. samo je 6400 ljudi u Beču izjavilo da im je materinski jezik hrvatski, dok je u Gradišću to izjavilo 19 000 ljudi. Po pravnoj situaciji gradišćanskim Hrvatima u Beču nisu zajamčena nikakva prava, jer Državni zakon iz 1955. i Manjinski školski zakon vrijede samo za Gradišće, a ne i za Beč. Indirektna manjinska prava za gradišćanske Hrvate u Beču navedena su samo u okviru ratifikacije Europske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima i ograničena su na dvojezična sela u Gradišću. U Beču su gradišćanski Hrvati morali sami organizirati *hrvatski život*. Sami su organizirali škole na hrvatskom jeziku te su pokrenuli privatni dvojezični vrtić "Viverica" i tome slično. Iz ovoga proizlazi da suvremeno manjinsko pravo može funkcionirati samo onda ako ga podupire hrvatski jezik ondje gdje žive govornici, pa autor zaključuje da će trebati sve više usmjeravati djelatnosti na privatne inicijative.

Takva publikacija potrebna je Republici Hrvatskoj, ali i gradišćanskim Hrvatima, kako bi se cjelokupna javnost upoznala s pravima gradišćanskih Hrvata u Republici Austriji, ali i uvidjela što treba učiniti kako bi se ta prava u budućnosti poboljšala.

Ljiljana Dobrovšak